

3. Кант И. Сочинения: В 6 т. (Под общей редакцией В.Ф. Асмуса) – М.: Мысль, 1966. – Т.6. – 743 с.
4. Мамардашвили М. Классический и неклассический идеалы рациональности // http://www.philosophy.ru/library/mmk/knir/mam_rat1.html
5. Фуко М. Что такое просвещение // <http://www.philosophy.ru/library/foucault/02/1.html>

В.Ю.Науменко

РАЦІОНАЛЬНІСТЬ/ІРРАЦІОНАЛЬНІСТЬ ПІЗНАННЯ У СУЧАСНОМУ ПСИХОАНАЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

Стаття присвячена проблемі раціональності/ірраціональності пізнання з точки зору сучасного психоаналізу. У зв'язку з цим автор використовує теорію мислення Біона. Також у статті робиться спроба застосувати ідеї кляйніанського психоаналізу до проблеми співвідношення „афекту та інтелекту”.

«Людські рішення ніколи не бувають цілком раціональними, між тим завжди забарвлені емоціями; людське життя завжди занурене в тілесні почуття та процеси, що роблять свій внесок у повний спектр пізнання»

Ф. Канра

Сьогодні в науці все частіше виникають дискусії щодо неklasичних типів раціональності, що може свідчити про кризу розуміння раціональності взагалі. Багато авторів вважають за необхідне розробку питання про новий тип раціональності, що відповідав би розумінню навколишньої дійсності. Сьогодні все частіше ставиться питання про те, яким чином можливий синтез раціонального та ірраціонального в пізнанні? Що може стати основою цього синтезу? Є класична картезіанська парадигма, відповідно до якої раціональне пізнання побудоване на природній пізнавальній здібності суб'єкта – розумі та його логічних формах. У такому розумінні, „раціональне – це логічно обґрунтоване, теоретично усвідомлене, систематизоване універсальне знання предмету” [7, 87]. Ірраціональне тоді може бути „ще-не-раціональним” або „ірраціональним самим по собі”. „Ірраціональне само по собі” – це невидимий бік пізнання, що виступає в якості інтуїції, віри та інших несвідомо зумовлених процесів (їх неможливо логічно сконструювати та обґрунтувати).

Класична парадигма – діалектичний взаємозв'язок раціонального і „ще-не-раціонального”. Некласична парадигма – реальність постає перед людиною опосередковано, через постановку питань. Це ближче до кантіанської традиції. Сам процес пізнання стикається з самим процесом життя, що включає і „ще-не-раціональне” і „ірраціональне само по собі”. Таким чином набуває смислу епіграф, який ми обрали для цієї роботи, тому що дійсно глибинні процеси формування людської думки дуже важко признати суто раціональними настільки вони первісні, латентні, фантазійні, пронизані емоціями, але разом з тим універсальні як переживання спроб пізнати себе та іншого, як один з фундаментальних зв'язків між людьми.

В цій роботі ми хотіли б розібрати проблему раціональності/ірраціональності пізнання у просторі психоаналітичного дискурсу. Ціль статті – показати філософське значення теорії мислення англійського психоаналітика Уілфреда Руперта Біона (1897-1979). Як пише Е.О'Шонесі, „його діяльність встигла – ще за життя цієї людини – змінити психоаналіз” [21, 9]. Біон створив теорію джерел мислення. Він припускав існування раннього, першого різновиду мислення, що відрізняється від більш пізніх його форм, але слугує підґрунтям для їх розвитку. Біон помістив здатність до пізнання у самий центр психічного життя. Він визначив бажання знання та розуміння як притаманну людині внутрішню потребу, яку можна порівняти за її функціональною важливістю з бажанням любові та відразою до ненависті. Розуміння пізнання у Біона близько до кантіанської здібності судження, тому належить скоріше до неklasичної парадигми. Але однією з задач цієї статті є спроба показати, що сучасний психоаналіз має своє бачення багатьох важливих філософських проблем, у тому числі співвідношення афекту та інтелекту, раціонального та ірраціонального в пізнанні.

Перш ніж почати більш детальну розповідь про теорію Біона, підкреслимо деякі риси психоаналітичного дискурсу. І. Ю. Романов пише, що психоаналітичний дискурс сусідує з феноменологією та герменевтикою, але відрізняється від них, по-перше, поняттям динамічного позасвідомого, яке розкриває обмеженість рефлексії та самопізнання, і націленістю на дослідження відхилень – феноменів, що не належать до комунікації у звичайному сенсі слова, які розташовані по інший бік свідомого розуміння [9, 54]. „Позасвідоме структуроване як маленьке співтовариство, тобто це сітка взаємовідносин між об'єктами. Несвідомо фантазія – це активний стан одного чи кількох з цих „внутрішніх” об'єктних відносин” [18, 265].

Теорія мислення Біона базується на специфічній теорії позасвідомої комунікації, в центрі якої – поняття проективної ідентифікації. Мелані Кляйн – засновниця теорії об'єктних відносин – припускала, що відношення до об'єктів присутнє від самого народження дитини, тому що воно є невіддільною рисою потягів людини. Первинними репрезентаціями потягів виступають позасвідомі

фантазії, які є найбільш примітивною діяльністю людської психіки, що безпосередньо виражає уявлення про об'єкти та цілі потягів. Кляйн вважала, що на найбільш ранніх фазах життя психіка немовля упорядковує світ таким чином, що „гарні” об'єкти відокремлюються від „поганих”, щоб захистити гарні об'єкти від ворожих почуттів. Цей стан – параноїдно-шизоїдна позиція, у якій превалює механізм розщеплення та проекції. У „Нарисах про деякі шизоїдні механізми” (1946) Кляйн виявляє постійну взаємодію інтроєкції та проекції як двох фундаментальних діалектичних рухів психіки, що здійснюється у двох зонах – між Я та його об'єктами (внутрішніми), та між Я і навколишнім світом. Це розуміння постійної взаємодії між внутрішнім та зовнішнім займає центральне місце в моделі психіки Кляйн [4;5;19;20].

Проекції частин самості та внутрішніх об'єктів є фантазіями, тому що частини психіки неможливо насправді переміщати в просторі. Але ці фантазії мають реальний вплив на стан Я. Проблема видозмінення біологічного організму зі світу матеріальних удовольень до символічного світу людського суспільства була започаткована у працях Фрейда, у його концепції сублімації, яка набула подальшого розвитку в роботах Е. Джонса. Кляйн показала, що символізм відіграє найважливішу роль у возведенні лібідинального мосту, завдяки якому Я може будувати взаємини знайомства з навколишнім світом.

Особливим механізмом, що діє на ранніх етапах розвитку, є проективна ідентифікація, яку описала Кляйн. Це поняття виступило як одна з точок росту у сучасному психоаналізі. Фрейд використовував термін „проекція” для позначення низки психічних процесів, головною рисою яких було переміщення вмісту психіки на уявлення про навколишнє. Е. Спілус пише, що поняття проективної ідентифікації, що було запроваджено Кляйн, додало поняттю проекції Фрейда глибину та значущість, підкреслюючи, що фантазія проекції імпульсів неможлива без проекції частин самості, що супроводжується розщепленням, і далі, що частини самості, що було спроеційовано, не зникають; вони залишаються як ті, що ввійшли до об'єкту. Таким чином, людина залишає деякий контакт зі своїми частинами, які зазнали проекції.

Біон постійно підкреслював свій борг перед Фрейдом і Кляйн, особливо визначаючи роботу Фрейда „Положення про два принципи психічної діяльності” (1911), у якій він описує ціль принципу задоволення як уникнення та розрядку неприємних напружень і стимулів. У Кляйн Біон особливо увагу звертав на теорію про ранні об'єктні відносини та тривоги, а також теорію проективної ідентифікації. „Кляйн описує щось подібне до принципу задоволення з іншої точки зору – ранній механізм захисту, який вона називає проективною ідентифікацією. На її погляд, немовля захищає своє Я від нестерпної тривоги так, що відщеплює і проєцює небажані імпульси, почуття та ін. у свій об'єкт. Так виглядає розрядка неприємних напружень та стимулів з точки зору об'єктних відносин” [21, 9-10].

Торкаючись поняття проективної ідентифікації необхідно провести різницю між тим, як його розуміла Кляйн, і тим, як воно представлено у роботах її послідовників. Згідно з Кляйн, проективна ідентифікація – всемогутня фантазія, що має глобальні наслідки – але тільки і виключно для Я самого суб'єкта. Про вплив на реальний зовнішній об'єкт, який займав тих, хто пізніше вивчав цю тематику, Кляйн не роздумувала. Вона виявляє вплив на психічний стан суб'єкта дії цих примітивних психічних механізмів, досліджуючи долю об'єктів, що зазнали проекції, у зовнішньому (з точки зору суб'єкта) світі та наслідки проективної ідентифікації для внутрішнього світу.

Найближчі послідовники Кляйн продовжили розробку поняття проективної ідентифікації та додали до нього більш позитивне значення. Біон зробив фундаментальний внесок у наше розуміння проективної ідентифікації, показавши, як за допомогою тонких та складних процесів суб'єкт викликає в об'єкті почуття, що відповідають вмісту спроектованого в фантазії. Тобто мова йде про проективну ідентифікацію як вплив, який приводить до появи ефектів-відгуків в об'єкті, що набуває особливої важливості при дослідженні процесів згуртованості в групах. Біон зробив доволі вдалу спробу підняти концепцію проективної ідентифікації до рівня загальної теорії людського функціонування – взаємовідношень між людьми та між групами, взаємовідношень з внутрішніми об'єктами і взаємовідношень у символічному світі між думками, ідеями, теоріями, досвідом [16; 18]. За допомогою цього ідентифікація почала розуміти не тільки як захисний механізм і несвідому фантазію, але і як примітивна форма комунікації, що багато в чому визначає можливості та порушення більш пізніх форм людської взаємодії.

Біон показав, що проективна ідентифікація – це перша спроба комунікації між матір'ю та немовлям, це джерело мислення. Цей перший різновид мислення спрямований на пізнання психічних якостей та є наслідком ранніх емоційних подій, що відбуваються між немовлям та матір'ю, і визначають чи утворюється у немовля здатність мислити. Біон мав на увазі під мисленням не абстрактний процес, а людський зв'язок – прагнення зрозуміти, досягнути реальність, збагнути природу – себе та іншого. Він позначив цей фундаментальний тип мислення – мислення у сенсі спроб пізнати – символом К.

Біон використав поняття „нормальної” проективної ідентифікації у якості позначення основного будівельного блоку для формування думок з переживань та почуттів. Він створив декілька моделей мислення. У першій моделі Біон розподіляє думки на прекоцепції, концепції та поняття. Прекоцепція – це психоаналітичний аналог кантівських апіорі. Існує природжене очікування того, що союз двох об'єктів утворює третій, який є більшим, ніж сума двох частин. Коли створюються думки з досвіду природжена прекоцепція (подібно до очікування ротом соску) зустрічається з реалізацією (реальний

сосок входить до рота) і наслідком стає концепція. „Психоаналітичною моделлю може слугувати теорія про те, що немовля має природжену схильність, що відповідає очікуванню грудей. Коли концепція входить до контакту з реалізацією, яка до неї наближається, у психіці виникає концепція” [13, 307]. Після цього концепції стають доступними для мислення.

Друга модель у Біона – коли прекоцепція не зустрічає актуальної реалізації і тоді вона змушена поєднуватися з фрустрацією; триває емоційна робота. У цьому випадку концепція є думкою, мислення якої корисно, оскільки може привести до планування раціональної дії для пошуку задоволення. Мислення більш високого рівня повторює цю модель, коли приймає концепції як нові прекоцепції для поєднання з новими реалізаціями.

Третя модель Біона пов’язана з поняттям альфа-функції. Цей термін помічає невідомий процес, який має справу з безпосередніми даними почуттів та виробляє з них ментальні вмісти, що мають значення і можуть бути використані у мисленні. Ці продукти дії альфа-функції мають назву альфа-елементів. „Здається зручним припустити, що альфа-функція перетворює дані почуттів у альфа-елементи і цим забезпечує психіку матеріалом для думок сновидіння, даючи їй можливість прокидатися або засинати, бути свідомою або несвідомою” [13, 115]. У розумінні Біона накопичення альфа-елементів (думок) створює апарат для мислення (поняття, теоретичні структури та ін.), на відміну від інших теорій мислення, у яких апарат для мислення створює думки. Таким чином, Біон відшукав нейтральний термін – альфа-функція – і позначив їм розподіл елементів сприйняття на дві групи: одні можуть використовуватися для мислення та сновидінь (альфа-елементи), інші – несвідомі дані, що не піддаються асиміляції чи обробці (бета-елементи). Уперше ця функція виконується для немовля матір’ю, що знаходиться у сприйнятливому душевному стані, який називається мріянням, та контейнує нестерпний досвід немовля, пропускаючи його крізь власну альфа-функцію та втілюючи його у необхідну дію або слово. Ця пізня модель контейнування та альфа-функції є найбільш завершеною. Як зазначає Е. Спіліус: „Біон не дуже намагався пов’язати ці три моделі. Безумовно, саме відчуття перемикавання між позитивними та негативними реалізаціями, що повторюються, стимулюють розвиток думок та мислення” [23, 156].

Отже, за Біоном, мислення – це апарат для того, щоб справлятися з думками. „Мислення – це утворення, що викликано у психіці тиском думок” [13, 306]. Головною у даній моделі стає здатність витримувати фрустрацію, що дозволяє психіці створювати думку як засіб, завдяки якому стерпна фрустрація стає ще більш стерпною. Відповідно нездатність виносити фрустрацію може ускладнювати створення думок та процес мислення взагалі. Апарат мислення призначений для оволодіння думками у широкому сенсі слова. Біон постійно

протиставляє мислення і думку, але важливо те, що необроблена думка або бета-елемент одночасно є фантазією про поганий об’єкт. Тому мати повинна не тільки дати дитині „гарне”, але й допомогти позбавитися „поганого”.

Біон розвиває ідею Кляйн про епістемофілічний інстинкт або внутрішню присутній апетит до знань. У кляйніанську модель психіки, що побудована головним чином навколо антонімів любові/ненависті, Біон додає третій вимір – знання. Розвиток мислення та психіки у цілому неможливо відокремити від становлення здатності пізнавати та бути пізнаним. Біон називає цю функцію К-зв’язком, зв’язком через знання. Коли порушена здатність переносити фрустрацію, тоді мислення працює як евакуація, а К-зв’язок перетворюється на мінус К-зв’язок – незнання та небажання знати і бути упізнаним

У цій роботі ми зробили спробу роздивитися проблему пізнання, співвідношення у ньому раціонального і нераціонального компонентів крізь призму сучасної психоаналітичної теорії, а саме теорії мислення У.Біона. Безумовно, ми змогли торкнутися тільки деяких аспектів душе широкого спектру питань і проблем, що розробляються теоретиками кляйніанського напрямку. Без усякого сумніву, Біон був оригінальним мислителем і філософське значення його работ ще належить відкрити для себе вітчизняним дослідникам. Що стосується все ж таки запропонованої теми даної роботи, то треба указати на концепцію Біона як одне із свіжих рішень традиційної для європейської філософії та психології проблеми співвідношення афекту та інтелекту. У його концепції мислення внутрішньо включає до себе і емоційний досвід, і комунікацію, а розум є органом для переробки думок, репрезентації того, що неможливо репрезентувати.

Дослідження джерел людського мислення слідом за Біоном може пролити світло на психотичні аспекти раціональності. Ті процеси, які є базовими для нашої здатності мислити, для формування апарату мислення, ми можемо у психоаналітичних термінах описати як психотичні. Неможливо, звичайно, сказати, що мова йде про процеси, які мають місце лише або переважно серед особливої категорії психотиків. Психоаналітична ідея полягає в іншому: що психотичні процеси є універсальними, примітивними та латентними аспектами людської психіки, і від того наскільки людина може з ними справлятися залежить подальша доля її потенціалу утворення понять, концепцій, теорій, схем та інших раціональних побудов.

Література

1. Айзекс С. Природа и функция фантазии // Развитие в психоанализе. – М.: Академический Проект, 2001. – С.121-191.
2. Бион У. Нападение на связи // Антология современного психоанализа. Т.1 / Под ред. А.В. Рассохина. – М.: Изд-во „Институт психологии РАН”, 2002. – С.261-272.

3. Капра Ф. Паутина жизни. Новое научное понимание живых систем / Пер. с англ.; Под ред. В. Г. Трилиса. – Киев; М., 2002.
4. Кляйн М., Айзекс С., Райвери Дж., Хайманн П. Развитие в психоанализе: Пер. с англ. / Научная редакция И.Ю. Романова. – М.: Академический проект, 2001.
5. Кляйн М. Зависть и благодарность: исследование бессознательных источников. – СПб.: Б.С.К., 1998.
6. Мудрагей Н. С. Рациональное – иррациональное: взаимодействие и противостояние // Рациональность на перепутье: В 2 кн. Кн. 1 // Отв. ред. В. А. Лекторский. – М., 1999.
7. Романов И.Ю. Психоанализ, философия и науки о человеке: Учебно-методическое пособие. – Харьков, ХНУ, 2003.
8. Романов И.Ю. Мышление, опыт и коммуникация в работах Уилфреда Биона // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. „Філософські перипетії”. Серія „Філософія”. – 2002. – № 561 – С. 54-61.
9. Фрейд З. Введение в психоанализ: Лекции. – М.: Наука, 1991.
10. Фрейд З. Основные психологические теории в психоанализе: Сб. статей. – М.-Пг.: Гос. изд-во, 1923.
11. Фрейд З. Психоаналитические этюды. – Минск.: Беларусь, 1991.
12. Bion, W. (1962a) A theory of thinking in W.R.Bion (1967) Second Thoughts. Heinemann, pp.110-19; previously published in Int. J. Psycho-Anal., 43: 306-310, 1962.
13. Bion, W. Attacks on linking // Int. J. Psycho-Anal., 40: 308-315, 1959.
14. Bion, W. Elements of Psycho-Analysis. Heinemann, 1963.
15. Bion, W. Experiences in Groups. London, Tavistock, 1961.
16. Bion, W. Learning from Experience. Heinemann, 1962.
17. Hinshelwood, R.D. A dictionary of Kleinian thought. London, Free Association Books, 1991.
18. Klein, Melanie (1946) “Notes on some schizoid mechanisms”. WMK 3, pp. 1-24.
19. Klein, Melanie (1958) “On the development of mental functioning”. WMK 3, pp. 236-46.
20. O’Shaughnessy, Edna (1981) “A commemorative essay on W.R. Bion’s theory of thinking”, Journal of Child Psychotherapy 7:181-92.
21. Spillius, Elizabeth Bott (1983) “Some developments from the work of Melanie Klein”, Int.J. Psycho-Anal. 64:321-32.
22. Spillius, Elizabeth Bott (1988) Melanie Klein Today: Volume 1 Mainly Theory. Tavistock.(156)

ЕТИКА ТА ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ

В.М.Процишин

ЕТИКА В СТРУКТУРІ СУЧАСНОГО ФІЛОСОФСЬКО-ГУМАНІТАРНОГО ЗНАННЯ

У статті здійснено спробу визначення змісту та статусу сучасних етичних досліджень в контексті постановки та можливих вирішень стрижневої для філософії кінця 20 – початку 21 ст. проблеми Іншого. Відстоюється ідея розуміння етики як аксіологічного підґрунтя сучасної гуманітаристики та альтернативи онтології як такої.

Розвиток сучасної етичної думки найчастіше пов’язують, по-перше, із прикладними дослідженнями, свідченням чого є поширення таких „практичних” дисциплін як біоетика, етика бізнесу, політична етика, етика держслужбовця тощо, й по-друге, з переосмисленням предмету етики із засад постмодерністської філософії. Актуальність як першого, так і другого напрямків такого розвитку є цілком зрозумілою і не потребує спеціальних пояснень. Набагато рідше в сучасній філософсько-етичній літературі ставиться питання власне про зміст сучасного етичного дискурсу як такого, його статус в структурі філософсько-гуманітарного знання, й ширше – про сенс етичного в сучасній культурі взагалі. Однак, без такої постановки й можливих вирішень цього питання навряд чи можна вести мову про необхідність поглиблення етичних досліджень, не кажучи вже про доцільність викладання етики в школах та університетах.

Звичайно, не слід думати, що теоретичні проблеми етики (філософія моралі) взагалі не цікавлять нинішніх філософів. На підтвердження цього можна вказати на цілі школи та напрямки, як то комунікативна етика (Габермас, Апель, Йонас), феноменологічна етика (Гартман, Шелер), діалогічна етика (Бубер, Бахтін, Левінас), в межах яких здійснюється серйозне осмислення як сутності етичного, так і форм його прояву в людському житті. Не стоять осторонь в цьому відношенні й вітчизняні етики – В.Малахов, Т.Аболіна, А.Єрмоленко та ін. Та все ж подібні дослідження є, скоріше, виключенням, ніж загальним правилом, тому достатньо відчутним є їх дефіцит. Враховуючи цю обставину, спробуймо й ми, не претендуючи звісно на вичерпність та абсолютну істинність викладених нижче міркувань, зробити свій внесок до вже існуючого в царині сучасних філософсько-етичних розвідок здобутку.

Почнемо з того, що етика, як відомо, вже в її Аристотелевій інтерпретації постає, передусім, практичною наукою і її метою є не стільки знання як певна